

Almira Džanić,

Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću

*Izvorni naučni rad
Original scientific paper*

Interkulturalni aspekti bosančice

Sažetak

U radu se analiziraju interkulturalni aspekti bosančice, pisma koje se koristilo u Bosni, Dalmaciji, dijelovima Hrvatske i Crne Gore od srednjeg vijeka do 19. stoljeća. Analiza se vrši u okviru historijskih, filoloških i kulturoloških aspekata, istražuju se uloge bosančice kao sredstva interkulturene razmjene među različitim vjerskim i etničkim skupinama. Interkulturalni aspekti bosančice očituju se u njezinoj upotrebi u trgovačkim, diplomatskim i pravnim odnosima između katolika, pravoslavaca i muslimana. Njena prilagodljivost vidljiva je u osmanskim, mletačkim i dubrovačkim dokumentima, gdje je bosančica služila kao poveznica između bizantske, osmanske i zapadnoevropske kulture. Pismo je korišteno u administrativnim i privatnim dokumentima, crkvenim knjigama i poveljama bosanskih banova i kraljeva. Bosančica je bila simbol regionalnog identiteta i političke autonomije, što je posebno vidljivo u poveljama bosanskih vladara koje su u centru našeg istraživanja. U završnom dijelu rada dolazimo do zaključka da je bosančica bila ključni alat interkulturene komunikacije. Iako je njezina upotreba opadala u 19. stoljeću, bosančica i danas zadržava simbolički značaj u kulturnoj baštini Bosne i Hercegovine i kao takva bi se trebala više promovirati.

Ključne riječi: bosančica, interkulturalni aspekti, pismo, kulturni identitet, Bosna i Hercegovina

Uvodna razmatranja o višepismenosti

Tradicija pisanja i upotrebe različitih pisama na našem području vuče duboke korijene u srednjovjekovnom periodu. Nakon doseljavanja Slavena na ove prostore i perioda od dva stoljeća bez napisanog ijednog slova, nastupio je period javljanja različitih slavenskih pisama kojima su pisali Slaveni.

Nepravedno se u nenaučnom svijetu ćirilica posmatra kao srpsko pismo, glagoljica isključivo kao hrvatsko pismo, a bosančica kao isključivo bosansko pismo. Popularizacija ovih historijskih pisama i njihovi opisi sa drugih aspekata bi trebali mijenjati pristupe i tokove ne samo u nauci, nego i među onima koji se naukom ne bave. Dakle, već je u nauci poznato da je bosančica pismo koje se koristilo u Bosni, Dalmaciji, dijelovima Hrvatske te Crne Gore od srednjeg vijeka do 19. stoljeća. Pismo je dugo vremena bilo u sjeni glagoljice, ćirilice i latinice, ali recentna istraživanja ističu njegovu jedinstvenu ulogu u interkulturnoj i intrakulturnoj komunikaciji. Zbog toga nam se i činilo zanimljivim da bosančicu predstavimo kao nadnacionalno pismo koje je služilo ne za odvajanje i isticanje različitosti – vjerske i teritorijalne, nego za spajanje i povezivanje. Stoga je postavka od koje krećemo da je bosančica pismo koje je uz sve svoje posebnosti, služila za komunikaciju i povezivanje “različitih i drugačijih”. Bosančica je, zbog svoje upotrebe među različitim vjerskim i etničkim skupinama, predstavljala svojevrsni most između kultura. Cilj ovog rada je analizirati kako je bosančica omogućila interkulturnu razmjenu između katoličkih, pravoslavnih i muslimanskih zajednica te kako je istovremeno igrala ključnu ulogu u očuvanju kulturnog identiteta lokalnih zajednica.

U radu se koristi historijska, filološka i kulturološka metoda analize. Historijski izvori poput povelja, pravnih spisa i crkvenih dokumenata predstavljaju osnovu za analizu. Rad je strukturiran u tri glavna poglavlja: Historijski pregled bosančice i interkulturalnost, Interkulturalni aspekti bosančice i Zaključak.

Historijski pregled bosančice i interkulturalnost

Bosančica je, prema pojedinim istraživačima, nastala kao regionalna varijanta ćirilice, dok drugi istraživači naglašavaju njezinu autonomnost. Međutim, bez obzira na pravu istinu o tome kako je nastajala, pažnju bismo trebali posvetiti “grafijskim bosanskim rješenjima”, jer ona nemaju samo paleografski značaj, nego i kulturalni:

“A baš te izmjene govore o samosvojnosti cjelokupne kulturne historije Bosne. U Bosni se nikad ništa naprosto nije primalo i preslikavalo. U Bosni se jeste primalo, ali u tome procesu primanja vazda se svemu tome davalo svoje. To što je primano uveliko je gubilo svoj predašnji ‘dobosanski’ lik, uobličujući se u nesumnjivu bosansku osobitost, uslovljeno dijalekatskim, a i literarnim procesima” (Jahić, 1999: 26)

Ovako stajalište nas navodimo da historijat razvoja bosančice posmatramo i sa kulturološkog aspekta.

Sa razvojnog aspekta znamo da se prvi pisani tragovi bosančice javljaju u 11. stoljeću na poveljama bosanskih banova i kraljeva. Primjerice, "Povelja Kulina bana" (1189. g.) napisana je bosančicom, što ju čini jednim od najvažnijih dokumenata bosanske povijesti (Jurić, 2018). Dakle, već je poznata ova bogata tradicija upotrebe bosančice u administrativnim dokumentima u Bosni, ali i u prijepisci sa susjednim zemljama:

"Bosanski begovi dugo vremena su se u prijepiskama sa Dubrovačkom republikom i drugim susjednim zemljama služili bosančicom, koja se nazivala i begovo pismo, ili begovica, a raširena joj bila i upotreba u privatnoj prijepisci". (Jahić, 1999: 19-20)

U toku osmanske vladavine bosančica je doživjela daljnju prilagodbu i proširenje. Njome su pisani ne samo pravni spisi, već i privatna prepiska, što svjedoči o njezinoj svakodnevnoj upotrebi (Marković, 2020).

Korištenje bosančice postupno je slabilo u 19. stoljeću, osobito zbog širenja latinice kroz školski sistem. Međutim, u Bosni i Hercegovini, bosančica je zadržala simbolički značaj kao element kulturnog identiteta. Danas bosančica ima status kulturne baštine, a u novije vrijeme pojavljuju se inicijative za njezinu revitalizaciju, osobito kroz umjetničke projekte i izložbe (Perić, 2022). Nakon ovog poznatog opisa bosančice postavlja pitanje kako ovo pismo posmatrati sa nivoa kulturalnih studija. Naime, nama je u historiji jezika prvo potrebno razjasniti razliku između termina "kulturni" i "kulturalni", jer smo već kod odabira naslova rada dolazili u dilemu koji je od ova dva termina adekvatan. Odgovor smo pronašli kod autorice Čačić-Kumpes koja analizira odnose između ova dva termina i zaključuje da ne postoji razlika između njih:

"Po svemu se čini da se pokušaj takva `razlikovanja`, u nekim znanstvenim tekstovima i prijevodima (najčešće s engleskoga), uglavnom pojavljuje nekritički i nerazložno." (Čačić-Kumpes, 2006: 19)

Upravo taj kulturalni kontekst iziskuje dublje promišljanje o interkulturalnosti kao ključnom konceptu za razumijevanje uloge bosančice. U svojim ključnim aspektima interkulturalnost ne podrazumijeva samo koegzistenciju različitih kultura, već aktivnu komunikaciju, razmjenu i međusobno oblikovanje identiteta kroz kontakt. U tom smislu bosančica ne predstavlja puku tehničku alatku pismenosti, već je simbol dinamičnog kulturnog prožimanja i otpora homogenizacijskim narativima. S tim u vezi, interkulturalnost treba shvatiti kao prostor susreta, ali i odgovornosti, jer "interkulturalnost zahtijeva otvorenost prema Drugom, bez reduciranja njegove kompleksnosti ili nametanja dominantnih modela mišljenja" (Džafić, 2015). Na taj način razumijevanje bosančice kao interkulturnog sredstva nadilazi tradicionalnu lingvističku analizu i otvara prostor za razmatranje pisma kao medija koji

je omogućavao komunikaciju između identitetski različitih zajednica, bez nužnog poništavanja njihovih razlika ili potiranja sličnosti. Džafić ističe važnost obrazovanja koje razvija “interkulturalne i intrakulturalne kompetencije” (Džafić, 2024), što bi u slučaju bosančice značilo njegovanje svijesti o njenoj historijskoj ulozi u izgradnji bosanskohercegovačkog intrakulturalnog habitusa, ali istovremeno i interkulturalnog dijaloga. Interkulturalnost, u tom smislu, postaje ne samo teorijski okvir već i etički imperativ: reafirmirati naslijeđe bosančice znači reafirmirati vrijednosti dijaloga, pluralnosti i međusobnog poštovanja. Time se bosančica ne promatra samo kao artefakt prošlosti, nego kao aktivni simbol mogućnosti koegzistencije u današnjem kontekstu sveprisutnih kulturnih tenzija.

Interkulturalni aspekti bosančice

Bosančica je pismo koje je nastajalo i mijenjalo se pod utjecajem različitih kultura – bizantske, osmanske i zapadnoevropske. Primjerice, osmanski utjecaj vidljiv je u administrativnim dokumentima u kojima su arapski i osmanski izrazi često transkribirani pomoću bosančice (Hasanović, 2019). Trgovački ugovori između lokalnih trgovaca i mletačkih ili dubrovačkih trgovaca često su pisani bosančicom, što pokazuje njezinu ulogu u ekonomskim vezama (Filipović, 2021).

Ako ovo pismo posmatramo u užem smislu, dolazimo do saznanja da je bosančica bila alat intrakulturalne komunikacije među zajednicama koje su se identificirale s bosanskim kulturnim prostorom. Na području Bosne i Hercegovine, koristi se za pisanje privatnih pisama, pravnih dokumenata i crkvenih spisa (Ćorić, 2020). Jedan od najpoznatijih primjera je upotreba bosančice u katoličkim samostanima, osobito u franjevačkim samostanima u Bosni, gdje su svećenici koristili bosančicu za vođenje crkvenih knjiga i hronika.

Osim vjerskog, bosančica je imala i pravni značaj. Primjerice, oporuke i ugovori između lokalnih plemića i seljaka često su pisani bosančicom, čime se pokazuje kako je pismo prožimalo različite aspekte svakodnevnog života (Marković, 2020).

Korištenje bosančice za pisanje pravnih dokumenata pokazuje kako je pismo bilo prilagodljivo kulturnim kontekstima. Tako se u Dubrovniku, u trgovinskim knjigama, može pronaći korištenje bosančice za transkripciju bosanskih ličnih imena, što pokazuje prisutnost bosanskih trgovaca u tom gradu (Perić, 2022). Osim ovog, bosančica je bila i alat za interkulturalnu komunikaciju u društvu u kojem su koegzistirale različite vjerske zajednice – katolici, pravoslavci i muslimani. Korištenje istog pisma od strane ovih

zajednica olakšavalo je komunikaciju, osobito u trgovačkim i administrativnim odnosima (Marić, 2019).

Jedan od ključnih primjera je upotreba bosančice u diplomatskim poveljama bosanskih vladara, koji su povelje pisali bosančicom kako bi bile razumljive lokalnim zajednicama. Na taj način bosančica je funkcionirala kao poveznica između domaće i strane kulture (Filipović, 2021).

Upravo je ovo i bio ključni razlog zašto smo kao predmetni korpus našeg istraživanja odabrali srednjovjekovne povelje. Svakako je bilo za očekivati da ćemo u njima naći najviše elemenata interkulturalnosti. Dakle, korpus na kojem se temelji naše istraživanje predstavljaju srednjovjekovne bosanske povelje koje su pisane bosančicom, a nastajale su u periodu od 12. do 15. stoljeća. Te povelje su zahvaljujući novim tehnološkim dostignućima sada dostupnije i otvaraju nove mogućnosti u istraživanjima, Upravo nam je i platforma *Dijak: Digitalni jezički anotirani korpus starih bosanskih tekstova* poslužila i kao izvor za proučavanje date problematike u radu.

“Digitalni jezički anotirani korpus (DIJAK) predstavlja pretraživu bazu srednjovjekovnih bosanskih tekstova svjetovnog karaktera: administrativno-pravnih i epigrafskih spomenika.” (Nakaš – Kardaš 2022)⁶⁷

Prvi segment koji upozorava na interkulturalnost u poveljama je bio jedan dio povelje kojeg smo pronašli prilikom nekog drugog istraživanja pomenutog korpusa:

“аке лн прнде такъ ѿловкъ комѸ нѣ нскана правнна да мѸ се не Ѹ|зъме нн
тънкъ коньць докѸ понде Ѹ свое мѣсто”

(Povelja kneza humskog Andrije Dubrovniku prije 1235, DAD, bečki br. 987, red: 13)

Parafrazirano i prilagođeno standardnom bosanskom jeziku ovaj dio povelje bi glasio – *Ako li priđe takakav čovjek kojem nije iskana pravina da mu se ne uzme ni tanak konac dok se ne vrati u svoje mjesto.*

Iz ovoga jasno vidimo kakve sve elemente interkulturalnosti možemo očekivati u odabranom korpusu.

Međutim, pošto smo pretpostavili da se elementi interkulturalnosti ponajviše kriju u dijelovima povelja koje opisuju nazive susjednih država, republika i mjesta, ciljano smo tretirali i ekscerpirali upravo takve nazive. Dublja i detaljnija analiza nam nije bila primjerena za ovakav tip rada, prvenstveno zbog ograničenosti prostora. Ovo ne isključuje neke detaljnije

⁶⁷ Nakaš, L., Kardaš, M. *Dijak: Digitalni jezički anotirani korpus starih bosanskih tekstova*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik. Pristupljeno 21. 3. 2025.

studije u budućnosti.

Prvo smo posmatrali imenice i došli smo do sljedećih rezultata:

Dubrovnikъ – javlja se 381 put

Bosna – javlja se 84 puta

Dalmacija – javlja se 6 puta

Srbija – nema primjera

Nakon analize vlastitih imenica, preciznije naziva naseljenih mjesta između koji se komunikacija odvijala, analizirali smo prisvojne pridjeve koji su izvedenih od tih vlastitih imenica. Prisvojni pridjevi su nam ponudili ovakve rezultate:

a) Pridjevi izvedeni od imena Dubrovnikъ:

dubrovački – javlja se 369 puta

dubrovački – javlja se 9 puta

dubrovski – javlja se 5 puta

b) Pridjevi izvedeni od imena Bosna:

bosanski – javlja se 174 puta

c) Pridjevi izvedeni od imena Dalmacija: nema zasvjedočenih primjera

d) Pridjevi izvedeni od imena Srbija:

srbanski – javlja se 64 puta

Treću kategoriju koju smo istraživali su činile tri etničke skupine koje su u međusobnoj komunikaciji koristili bosančicu. Izdvojili smo sljedeće etnike:

Dubrovčaninъ – javlja se 55 puta

Bošnjaniнъ – javlja se 28 puta

Srbljinъ – javlja se 56 puta

Vidljivo je iz dobijenih rezultata da se bosančica upotrebljava u komunikaciji sa Dubrovnikom, Dalmacijom, Srbijom i da je ta komunikacija svakako bila dvosmjerna. To je značilo da bosančicom nisu pisali samo stanovnici Bosne i Hercegovine, nego i susjednih pokrajina, inače pisanje povelja drugim / susjednim vladarima ne bi bilo produktivno i svrsihodno. To dokazuje npr. veliki broj povelja upućivanih dubrovačkim vladarima i providurima, gdje

pojavnost naziva Dubrovnik, ali i pridjeva i etnika izvedenih od ovog naziva, svakako prednjači (ukupno se javlja 819 puta). Najmanje je zastupljena pojava naziva Srbija i izvedenica od ovog naziva i javlja se svega 64 puta kroz četiri stoljeća.

Kako ovo ne bi bio samo taksonomski opis, predstaviti ćemo i drugi kulturološki aspekt pobrojanih riječi. Kod imenica ćemo pratiti “imenske dopune”, tačnije pridjeve i vidjeti u kojoj formi se javljaju.

Uz imenicu Dubrovčanin pronašli smo pridjev “pravi”:

- 14. stoljeće: ако бошнаннъ ѡхнтѣ дѣбро||вѣаннѣ за конѣ а ѡнъ бѣде ѡкрадењ нлн ѡхѡшенъ а правн дѣбровѣаннъ моѣ конъ влѣпн| волѣ га самъ кѡпно не знамъ ѡ кога волѣн (pravi Dubrovčaninъ), izvor: DAD, Codex Ragusinus, 52v-53v

Kod naziva Bošnjani nalazimo kao najfrekventiniji oblik pridjev “dobri”:

- 14. stoljeće: а томѡ дарѡ бнше| свѣдоцѣ добрѣ бошнанѣ (dobri Bošnjane), izvor: Thalloczy GZM XVIII

- 15. stoljeće: а томѡн свѣдоцѣ нашн добрѣ бошнанѣ ѡ боснѣ воевода петарѣ павловнѣ з братнѡмъ (dobri Bošnjane), izvor: DAD, Diplomata et acta 15. st. br. 231, bečki br. 1058

I na kraju uz imenicu Srbljinъ nismo pronašli nijedan konkretan pridjev, vjerovatno zbog ograničenosti korpusa.

Ovakav, nadamo se, nov pristup starim srednjovjekovnim tekstovima nam nudi niz novih mogućnosti za istraživanje i nove poglede ne samo na srednjovjekovni jezik u Bosni i Hercegovini, nego i nove poglede na međususjedske odnose i također na povratne uticaje susjednih zemalja na Bosnu. Također, poznavanje bosančice u susjednim zemljama svakako govori o jačini moći srednjovjekovne Bosanske države. Povelje bosanskih vladara bile su znak legitimiteta vlasti i političkog suvereniteta, a bosančica je tu igrala ključnu ulogu.

Zaključak

Bosančica se kroz stoljeća razvijala kao pismo koje nije samo bilježilo tekstove, već je istovremeno oblikovalo i odražavalo interkulture odnose na prostoru srednjovjekovne Bosne i šire regije. Na temelju analize srednjovjekovnih povelja jasno je da je bosančica bila ključni alat u komunikaciji među različitim

vjerskim i etničkim skupinama. Njezin značaj posebno dolazi do izražaja kroz učestalu upotrebu u diplomaciji i trgovačkim odnosima sa susjednim državama i regijama. Ovo potvrđuju primjeri: u poveljama se Dubrovnik spominje čak 381 put, uz izvedenice poput „dubrovački“ (369 puta), što ukazuje na snažne trgovačke i političke veze s bosanskim prostorom. Također, pridjev „pravi“, koji se veže uz Dubrovčanina (npr. pravi dubrovčanin), dodatno ukazuje na identitetsku prepoznatljivost aktera iz susjednih regija. S druge strane, imenica Bošnjaniñ pojavljuje se 28 puta, najčešće uz pridjev dobri (npr. dobri бошњани), čime se afirmira etički i kulturni identitet domaćeg stanovništva. Imenica Srbljinñ javlja se 56 puta, iako uz nju nisu zabilježeni pridjevi, što djelomično može biti posljedica ograničenosti korpusa, a ne nužno manjeg značaja. Osim imenica i pridjeva, pažnju zaslužuju i toponimi poput Bosna (84 puta) i Dalmacija (6 puta), koji ukazuju na geografski kontekst komunikacije. Pojavnost pridjeva izvedenih od tih toponima, poput bosanñski (174 puta), također ukazuje na snažnu ukorijenjenost bosančice u administrativnoj i kulturnoj upotrebi. Iz svega proizlazi da je bosančica bila više od pisma – bila je alat kulturnog prijenosa, političkog legitimiteta i svakodnevnice komunikacije. Njena prisutnost u dokumentima upućenim ne samo lokalnom stanovništvu nego i susjednim vlastima, poput dubrovačkih providura, pokazuje dvosmjernost i inkluzivnost interkulture razmjene. Takva praksa dokazuje da su bosančicom pisali ne samo stanovnici Bosne nego i ljudi iz susjednih regija, čime se dodatno potvrđuje njen regionalni značaj.

Iako je njezina upotreba postupno opadala u 19. stoljeću, bosančica i danas ima potencijal za obnovu kroz obrazovne i kulturne inicijative. Kao simbol višestoljetne interkulture komunikacije i identiteta, bosančica zaslužuje obnovljenu pažnju i promociju kao važan element kulturne baštine Bosne i Hercegovine i šireg balkanskog prostora.

Literatura

- Čačić-Kumpres, J. (2006), *Interkulturno ili interkulturalno?*, Interkulturalni glasnik, br. 14, Zagreb, str. 18-20.
- Ćorić, M. (2020), *Bosančica kroz povijest pisma*. Zagreb: Institut za povijest.
- Džafić, Š. (2015), *Interkultrni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*, Dobra knjiga, Sarajevo.
- Džafić, Š. (2014), *Intercultural and intracultural education in Bosnia and Herzegovina*, časopis SaZnanje, Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica, str. 854-865.

- Filipović, S. (2021), *Povijesni razvoj pisma na Balkanu*. Sarajevo: Izdavački centar.
- Hasanović, A. (2019), *Osmanski utjecaj na bosansko pismo*. Mostar: Univerzitet u Mostaru.
- Jahić, Dž. (1999), *Bošnjački narod i njegov jezik*, Sarajevo: Bibiloteka Linguos.
- Jahić, Dž. (1999), *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Sarajevo: Biblioteka Ljiljan.
- Jurić, D. (2018), *Bosančica u diplomaciji srednjovjekovne Bosne*. Split: Naklada Ljevak.
- Perić, I. (2022), *Kulturni identitet i pismo*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci.
- Nakaš, L., Kardaš, M. (2022), *Dijak: Digitalni jezički anotirani korpus starih bosanskih tekstova*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik. Pristupljeno 21. 3. 2025.

Summary

This paper analyzes the intercultural aspects of bosančica, a script used in Bosnia, Dalmatia, parts of Croatia, and Montenegro from the Middle Ages until the 19th century. The analysis is conducted within historical, philological, and cultural frameworks, exploring the roles of bosančica as a means of intercultural exchange among different religious and ethnic groups. The intercultural dimensions of bosančica are evident in its use in trade, diplomatic, and legal relations between Catholics, Orthodox Christians, and Muslims. Its adaptability is visible in Ottoman, Venetian, and Ragusan documents, where bosančica served as a bridge between Byzantine, Ottoman, and Western European cultures. The script was used in administrative and private documents, church books, and charters of Bosnian bans and kings. Bosančica was a symbol of regional identity and political autonomy, particularly reflected in the charters of Bosnian rulers, which are the focus of our research. In the final part of the paper, we conclude that bosančica was a key tool of intercultural communication. Although its use declined in the 19th century, bosančica still retains symbolic significance in the cultural heritage of Bosnia and Herzegovina and should be more actively promoted.

Keywords: *bosančica, intercultural aspects, script, cultural identity, Bosnia and Herzegovina*